

*Анатолій Євгенійович Шевченко,
начальник кафедри теорії та історії держави і права
Донецького юридичного інституту МВС України,
доктор юридичних наук, професор*

*Олег Станіславович Туренко,
старший викладач кафедри
теорії та історії держави і права
Донецького юридичного інституту МВС України,
кандидат філософських наук*

«ПОКАРАННЯ» ТА «НАМІР» В КАНОНІЧНОМУ ПРАВІ: СПОДІВАННЯ П'ЄРА АБЕЛЯРА

У XII ст. західне суспільство ставало дедалі витонченішим, багатшим, у ньому з'явилися товарно-грошові відносини й зростала частка міського населення, яке починає набувати ознаки індивідуалізації. Світ набув складності й багатоваріантності життєвих укладів. Під впливом цих явищ, на думку Ж. Ле Гоффа «...у внутрішньому світі західної людини відкрився ще один фронт — фронт свідомості. І ми опинилися на порозі самосвідомості» [1, с. 101]. Відтак, середньовічне суспільство — її ключовий інститут католицька церква, опинилась перед необхідністю збереження духовної влади над індивідом, формування інститутів контролю його думок, тайних і явних дій. Такими вдосконаленими інститутами стали таїнства сповіді та покаяння, які, у свою чергу, виявили гостру необхідність теоретичного визначення поняття гріха, його класифікації та міру покарання за скоєний злочин. Це завдання було покладено на канонічне право. На переконання Дж. Бермана, укладач першої збірки канонічного права Граціан («Decretum» бл. 1140 р.) концептуально спирався на етико-богословське визначення гріха, покарання та наміру П. Абеляра [2, с. 183]. Канонічне трактування зазначених понять створило підґрунтя західноєвропейської правової традиції щодо розмежування моральної відповідальності та юридичного правопорушення й заклало сподівання на отримання людиною статусу розумної та добродійної істоти, що реалізує своє право на вільний вибір.

Щоб означити критерії перерахованих понять і визначити відправні принципи розділу моральної та юридичної відповідальності автори розглянуть етичне вчення середньовічного мислителя та його вплив на канонічне право. Це і є метою статті. На жаль, означена тема не отримала в вітчизняній науці розробки.

Етичні переконання П. Абеляра викладено в праці «Етика, або Пізнай самого себе» (між 1132—1135 рр.), яка є однією з перших спроб західноєвропейських інтелектуалів розрізнити поняття гріха (моральної провини) і юридичного правопорушення. До того часу гріх трактувався в межах біблейських тлумачень Августина як перворідний атрибут, який робить людину нездатною чинити опір своїм жаданням, бо її природа первісно порочна через гріх Адама. Із цього виходило, що від свого народження людина та все людство потенційно не здатне самостійно, без Божого Провидіння, своїми зусиллями (розумом, волею, добродійністю) спастись. Людство отримувало онтологічний статус ущербності — зіпсованих жаданням істот, що як діти повинні керуватися, заради їх же блага, церквою. Особистого спасіння августиїнська традиція майже не передбачала й пропонувала універсальний життєвий девіз «Вірити щоб зрозуміти». Відтак, августиїнська традиція позбавляла індивіда християнського права свободи волі, навпаки визначаючи його обов'язок слідувати імперативним нормам церкви, що перетворювала індивіда в об'єкт маніпуляції загального — церковної спільноти. Така концепція мала свій дієвий вплив до XII ст., коли в умовах поширення самосвідомості мирян, вона починає втрачати свою аргументованість.

Імовірно, цю закономірність усвідомлював П. Абеляр. Він пропонує протилежний августиїнству життєвий принцип: «Зрозуміти, щоб вірити». Схоласт, виходячи з своїх концептуалістичних переконань формулює принципи морального суб'єктивізму [3, с. 169] — індивідуальної відпо-

відальності людини за свої дії. Схоласт спробував сформувавши концепцію, згідно з якою людина, поєднуючи віру та розум може здолати свою порочну природу й самостійно визначити чеснотливі шляхи до спасіння. Таким чином, розумні здібності людини, нахил душі до добра П. Абеляр ставить вище від її гріховної спадковості. Схоласт трактує людину не лише як представника загального — людського роду — а й як розумну і тому віруючу істоту, що своїми праведними вчинками, здатна вийти з порочного кола адамова гріха. Своїм етичним вченням схоласт перетворював людину з об'єкта впливу на вільного суб'єкта.

В уявленні П. Абеляра гріх — це презирство мирянина до Бога. Творець «...мстить за зневагу до себе. Відтак, гріх — це презирство нашого Творця, і грішити — значить не поважати Творця, тобто не здійснювати за ради Нього того, у що ми віримо» [3, с. 249]. Відтак, гріх — це свідомо або позасвідомо дія, яка не відповідає прийнятним принципам віри індивіда. Гріх, таким чином, менш за все пов'язаний з природною порочністю людини, з її первородним гріхом, а несе в собі суб'єктивну, соціальну природу. Він з'являється в мить коли людина відступає від своїх переконань, від того, що вважає найціннішим. Це порушення суспільної норми, яка під впливом пристрасті зневажається. Таким чином, зло і гріх визначаються розумною згодою людини на неправову дію, особи, що слідує за плотськими потягами і задоволеннями. Саме свідомо відмова від переконань людини, тих норм і цінностей, якими індивід довгий час послуговувався в житті й постійно проголошував, є найтяжчим гріхом.

Інша річ — несвідомий гріх — діяння, що було скоєно через невідання. У цьому разі окреме діяння не несе в собі моральної провини перед Богом, і тому не може бути покараним, оскільки Бог судить людину, не стільки за вчинки, а за те, з якою душею вона зробила цей вчинок. Гріх через невідання долається таїнством причастя і, що найважливіше, свідомим поканням, яке вказує мирянину на його душевну та розумову недосконалість, мобілізуючи його на ретельний самоконтроль та добросчесне життя в межах норм церковної громади. Втім, несвідомий гріх може нанести збиток спільноті або окремій людині. У цьому разі людина, що скоїла злочин, повинна бути покарана земним судом. Таким чином, П. Абеляр починає розподіляти гріх на два рівні — духовно-метафізичний рівень, де єдиним суддею є Бог, Який встановлює провину згідно зі Своїми законами та рівень земного суду, який визначає провину й покарання суб'єкта за скоєну дію, в межах встановленої юридичної норми.

Гріховна дія пов'язується П. Абеляром з актом волі, яка усвідомлювалася середньовічним мислителем як «спрямованість». Воля людини має три виміри. По-перше, вона спрямована до зла, що є лише моральною, онтологічною недосконалістю, слабкістю переконань людини, виявом її слабкості. Другий вимір це воля-бажання, яка схильна до зла й сповнена презирства до Бога. І третій вимір це вже здійснення злої волі, акт волевиявлення, саме він є юридичною прерогативою земного суду. Роз'яснюючи гріх як злу волю людини Дж. Реале і Д. Антісері зауважують, що на думку П. Абеляра, не можна «...називати гріхом саму волю або саме бажання, гріх, скоріш за все, народжується зі згоди свідомості з волею або бажанням» [4, с. 114].

Відтак, «народження гріха» залежить переважно від свідомості людини, її власного вибору цінностей та шляхів їх досягнення. П. Абеляр називає такий вибір поняттям «intention» — «внутрішній [свідомий] намір». Саме поняття «свідомого наміру» дозволяє середньовічному мислителю реалізувати відмінність гріха від юридичного правопорушення. О. Душин зауважує, що середньовічний мислитель «...переносить оцінку моральної дії з результатів на намір, внутрішня підстава здійснюваного акту, тобто визначення тих резонів, якими керувалася людина напередодні вчинку. Уся боротьба, усі суперечності, розгортаються в душі людини, в його совісті. Тим самим в ученні Абеляра відкривається простір інтеріоризації мотивів людської життєдіяльності й затверджується внутрішнє вимірювання сфери моральності» [5, с. 86].

Поняття «намір» та «покарання» розділяються мислителем. Іntenція стає морально-релігійною сферою життя індивіда. Вона може бути відомою іншим індивідам і, не зважаючи на свою порочну природу не покараною церковним судом, але морально підсудною церковній спільноті, оскільки судити можна лише за зовнішнім проявом вчинку — тієї дії, що порушує соціальний порядок. У цьому разі покарання повинно відповідати не наміру індивіда, а заподіяному злу спільноті. Тим самим П. Абеляр розподіляв поняття гріховний намір і юридичне правопорушення та юридич-

не рішення. Останнє керується соціальною метою — збереження злагоди та справедливості в спільноті. При цьому мислитель звертає увагу, що юридичне рішення повинне усвідомлювати й враховувати намір людини. Церковний суд мусить спочатку відповісти на питання: людина, що переступила нормативну заборону і скоїла злочин зробила це з наміром чи ні. І з яким наміром, було скоєно злочин. І лише після цього визначати міру покарання. У цьому сенсі схоласт підкреслює: «...Одне й теж відбувається по-різному: завдяки праведності одного й неправедності іншого. Двоє, наприклад, вішають якогось злочинця. Один, спонукуваний ревнощами до справедливості, а інший — застарілою ворожнечею ненависті, і хоча здійснюється одне й те саме діяння — повішання — і за всіх обставин вони скоюють те, що зробити — благо, і те, чого вимагає справедливість, але через різницю наміру одне й те саме робиться розбіжно: одним — зі злом, іншим — з благом» [3, с. 261].

Відповідаючи на питання про намір людини церковний суд може визначити міру гріховності, а значить межу своєї юрисдикції. Визначити право судити людину судом земним або небесним. У цьому сенсі Дж. Берман окреслює три головні умови, за якими гріх, в концепції П. Абеляра підпадає під юрисдикцію церковного суду. «...Перша — гріх має бути тяжким (смертним — тим що веде до духовної смерті). Слідом за Абеляром каноністи XII ст. говорили, що тільки смертний гріх є злочином — і до того ж, не будь-який, а тільки той, що за обставинами скоєння є достатньо тяжким, аби заслуговувати на кримінальне покарання за наказом церковного суду.

Друга умова. Гріх має виявитися в якійсь зовнішній дії. Гріховні помисли й бажання мають бути покарані Богом і підсудні «небесному форуму» (як назвав його Абеляр) церкви в таїнстві покаєння, що містить сповідь; але вони не можуть бути покарані як такі на «земному форумі» церкви, тобто церковним судом. Стало узвичаєним, що церква не судить того, що приховано. Це, у свою чергу, спричинило норму канонічного права, яка, зрештою стала нормою і світських правових систем на Заході. Відповідно до неї сама лише підготовка до скоєння злочину не підлягає покаранню; повинна мати місце принаймні спроба, тобто зовні виражена дія, що означає початок злочинного акту. Існували два різючих винятки з цього правила: зрада і ересь. Каноністи також дали визначення видів умислу та видів причинного зв'язку, потрібних для того, щоб зовні висловлену дію вважати злочинною.

Третя умова. За Абеляром (і в цьому каноністи теж пішли слідом за ним), учинок має бути таким, що дратує церкву. Він має бути «скандалом» для церковної організації. Закон не повинен карати навіть за ганебні з погляду моральні вчинки, доки вони не завдають шкоди суспільству, право якого застосовується в цьому випадку. Це теж звучить цілком по-сучасному. Так, каноністи вирішили, наприклад, що порушення звичайної обіцянки, хоча морально й безздоганне, усе-таки не завдає церкві такої великої шкоди, аби бути кримінально покараним» [2, с. 183-184].

Підсумовуючи короткий нарис понять «покарання» та «намір» в етичному вченні П. Абеляра та їх застосування канонічним правом, слід означити наступне: 1) гріх починає розглядатися в двох категоріях — земній підсудності та небесної, тобто канонічне право починає поділяти гріх як релігійне поняття та злочин як соціальна дія; 2) прерогативою земного суду є зовнішня дія сподіяний проти спільності; 3) церковний суд повинен розділяти зовнішню дію та намір індивіда, його переконання; 4) церковний суд може розглядати наміри людини, лише в крайніх випадках, якщо переконання вірянина несуть ознаки «смертельного гріха»; 5) щоб суд мав ознаки об'єктивності він мусить проаналізувати намір людини і визначити його міру підсудності (умисно-неумисно, помилково тощо); 6) покарання мусить бути пропорційним сподіяному злочину, при обов'язковому урахуванні наміру людини.

Відтак, розділення моральної провини і юридичного правопорушення, що було здійснено через визначення поняття «намір» в етичному вченні П. Абеляра, а за ним каноністами XII ст. розкриває гуманістичні сподівання інтелектуалів тої епохи на те, що людина мусить перетворитися з об'єкта впливу на суб'єкта вільної волі та права. Саме цей принцип є підґрунтям сучасної європейської юриспруденції і основою формування відповідальної за своє життя та дії особистості.

Використана література:

1. *Ле Гофф Ж.* Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада / Ж. Ле Гофф / [пер. с франц. С. В. Чистяковой и Н. В. Шевченко] / [под ред. В. А. Бабищева]. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. — 328 с.
2. *Берман Г. Дж.* Право і революція. Формування західної традиції права / Гарольд Дж. Берман / [пер. Т. Бенько, О. Межевікіної, Н. Соколовської] / [наук. ред. к. філос. н. Н. Толкачової]. — К.: IRIS, 2001. — 652 с.
3. *Абеляр П.* Теологические трактаты / Пьер Абеляр / [пер. с лат.]. — М.: Прогресс, Гносис, 1995. — 413 с.
4. *Реале Дж., Антисери Д.* Западная философия от истоков до наших дней. Том 2. Средневековье / Джованни Реале, Дарио Антисери. — ТОО ТК «Петрополис», 1997. — 368 с.
5. *Душин О. Э.* Исповедь и совесть в западноевропейской культуре XIII — XVI вв. / О. Э. Душин. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. — 156 с.
6. *Соколов В. В.* Средневековая философия: [учеб. пособ.] / В. В. Соколов. — М.: Высшая школа, 1979. — 448 с.

Шевченко А. Є., Туренко О. С. Покарання та «намір» в канонічному праві: сподівання П'єра Абеляра.

У статті розглядається концептуальні основи першої спроби в історії західноєвропейської юриспруденції розрізнити поняття «покарання» та «намір». Ця спроба була реалізована канонічним правом і ґрунтувалася на етичній доктрині П. Абеляра, який мав сподівання на те, що його вчення перетворить людину з об'єкта впливу на суб'єкта вільної волі та права.

Ключові слова: канонічне право, покарання, намір, гріх, суб'єктивізм.

Шевченко А. Е., Туренко О. С. Наказание и «намерение» в каноническом праве: надежды Пьера Абеляра.

В статье рассматриваются концептуальные основы первой попытки в истории западноевропейской юриспруденции различить понятие «наказания» и «намерение». Эта попытка была реализована каноническим правом и основывалась на этической доктрине П. Абеляра, который имел надежду на то, что его учение превратит человека из объекта влияния, в субъект свободной воли и права.

Ключевые слова: каноническое право, наказание, намерение, грех, субъективизм.

Shevchenko A., Turenko O. «Punishment» and «Intention» in Canon Law: The Hopes of Pierre Abelard.

An ethical teaching of Abelard is one of the first attempts of Western European intellectuals to distinguish the concept of sin and legal offenses. Theologian offers a vital rule: «Understand that trust», and relying on it formulates the principles of moral subjectivism — individual responsibility of man for his actions and is a concept whereby a person can overcome his vicious nature and to identify the virtuous path of salvation. Thus, a reasonable person's ability, inclination of the soul to good Abelard puts it above the sinful heredity. Thus, a person becomes an object of influence on the free subject.

In the notion of Abelard sin — a layman contempt for God, sin — it is conscious or unconscious action that does not conform to the principles of the faith of the individual. Sin is less likely related to the natural depravity of man, from its original sin, and carries a subjective, social nature. It appears at a moment when a person departs from his convictions. This is a violation of social norms defined the right to consent rights for illegal action. Conscious rejection of beliefs and values, that individual long used in life is the hardest sin.

Unconscious sin is an act that was committed through ignorance. In this case, a single act does not take a moral guilt before God, and therefore can not be punished because God judges a man not so much of our deeds, and because of that soul she did this act. Sin through ignorance is overcome Sacrament and, most importantly, conscious repentance, indicating layman in his emotional and mental imperfection, mobilizing it in a thorough self-control and virtuous life within the limits of the church community. However, unconscious sin can cause damage to the community or individual. In this case, the person who committed a crime should be punished earthly court. Thus, Abelard sin divides into two levels — supernatural level, where the only judge is God and the earthly level court that determines guilt and punishment for the crimes subject of the action within legal norms.

Abelard defines sinful choices as the notion of «intention». This term allows the thinker to realize the difference between sins of legal violations. It takes moral evaluation of the results of intention, internal basis performed an act that is the definition of reason, guided man before the act. All struggle, all the contradictions that unfold in the human soul, in his conscience. Thus, the concept of «intention» and «punishment» separated thinker. Intention is moral and religious sphere of life of the individual. It may be known to other individuals and, in spite of its vicious nature is punished ecclesiastical court, but morally defendant church community as judges can only external

manifestation of the act — that the action violates the social order. In this case, the punishment must match the intent of the individual not as the evil done to the community. Thus Abelard's ordering is concept sinful intention and legal offenses, legal decisions. Last governed social order is preserving harmony and justice in the community. This thinker paid attention that legal decisions should recognize and take into account the intention of the person.

So, first, the canon law begins to share the religious notion of sin and crime as a social force, and secondly, the prerogative of earthly justice is external performance against common expectations; Third, the church court should divide the external action and intention of the individual, his conviction, the fourth, a church court may consider intention only in extreme cases where convictions laity are signs of «deadly sin»; Fifth, the court had the attributes of objectivity, it should analyze and identify the person intends to measure its jurisdiction; Sixth, punishment must be proportional the crime, it is necessary to account of intention. Thus, separation of moral guilt and legal violations that took place over the definition of «intent» in the ethical teachings of Abelard, followed by canonists' twelfth century, reveals humanistic aspirations of intellectuals in the transformation of an object with influence on the subject of free will and right. This principle is the foundation of modern European law and the basis for formation responsible for their lives and actions of the individual.

Key words: canon law, punishment, intent, sin, subjectivism.